

مطلق و مقید

بحث: تعریف مطلق و مقید:

۱. برخی از اصولیون (مثل مرحوم آخوند)، هم در این بحث و هم در سایر مباحث تصریح دارند که بحث از تعریف امثال مطلق و مقید تعریف شرح الاسم بوده و بی‌فایده است. و برخی دیگر اضافه کرده‌اند که: «و الظاهر ان البحث فی ذلک لا جدوی فیه، لعدم اخذ هذا العنوان موضوعاً لحکم شرعی، و انما المأخوذ هو مصادیق المطلق الذی یحاول تعریفه»^۱

ما می‌گوییم:

درباره اصل این مطلب در مباحث مربوط به تعریف عام سخن گفته‌ایم و علاوه بر نقل سخنان بزرگان در این باره گفته بودیم:

در حالیکه این سخن به نظر کامل نیست چرا که:

اولاً: تعریف مفهوم‌های اعتباری (مثل عام) در حقیقت شناختن موضوع له لفظ است و بدون شناختن معنایی که لفظ برای آن وضع شده است، امکان محاوره وجود ندارد و چه بسا باعث سوء تفاهم‌های بسیار می‌شود. چنانکه در بسیاری از موارد ممکن است به سبب عدم تعریف صحیح، بین عام و مطلق خلط صورت پذیرد.

به عبارت دیگر تعریف برای بیان موارد واضح نیست بلکه برای بیان مواردی است که محل اختلاف است که برخی در عام بودن آن با دیگران اختلاف دارند.

ثانیاً: خواهیم گفت که لفظ عام در روایات هم مورد اشاره است و در کلمات معصومین (ع) به کار رفته است.

ثالثاً: شناختن معنای دقیق کلمات فقط برای صورتی نیست که با کتاب و سنت مواجه هستیم بلکه در مراجعه به کلمات فقها هم مورد نیاز است و اگر به معنای واحدی که همه لفظ را در آن معنا استعمال کرده‌اند، نرسیم، عبارت فقها مجمل خواهد بود. (و اصلاً بحث در این مقام، بحث درباره اصطلاح فقها از این لفظ است)

رابعاً: در بحث «عام» ممکن است بگوییم، آنچه در کلمات معصومین (ع) مطرح است لفظ «کل» و «جمع» است ولی در مورد مطلق آنچه در روایت مطرح است کلماتی است که فقط اگر تحت تعریف مطلق واقع شوند، حکم مطلق را دارا می‌شوند.

^۱ . مباحث الاصول، ج ۳، ص ۴۴۴؛ ایضاً ن ک: تعلیقه قوجانی، ج ۱، ص ۵۲۴

۲. مرحوم سید مجاهد درباره تعریف مطلق می‌نویسد:

«اعلم أنه اختلف الأصوليون في تعريف المطلق المتكرر على ألسنتهم فعرفه صاحب المعالم و الفاضل البهائي و الحاجبي و العضدي و الطوسي و التفتازاني و الأبهري كما عن الآمدى أنه ما دل على شائع من جنسه قال العضدي و معنى ذلك أنه كون حصّة محتملة لحصص كثيرة مما يندرج تحت أمر مشترك من غير تعيين»^۱

۳. مرحوم آخوند مطلق را چنین تعریف می‌کند و اشکالاتی را مطرح می‌کند:

«عرف المطلق بأنه ما دل على شائع في جنسه و قد أشكل عليه بعض الأعلام بعدم الاطراد أو الانعكاس و أطال الكلام في النقض و الإبرام و قد نبهنا في غير مقام على أن مثله شرح الاسم و هو مما يجوز أن لا يكون بمطرّد و لا بمنعكس فالأولى الإعراض عن ذلك ببيان ما وضع له بعض الألفاظ التي يطلق عليها المطلق أو من غيرها مما يناسب المقام»^۲

توضیح:

۱. مطلق را تعریف کرده‌اند به «لفظی که دلالت می‌کند بر معنایی که در جنس خود شیوع دارد»

۲. این تعریف شرح الاسم است و لذا اشکال به عدم اطراد و عدم انعکاس وارد نیست.

ما می‌گوییم:

۱. مراد از جنس در این بحث، آن مفهوم در مقابل نوع و صنف نیست بلکه مراد از جنس آن مفهومی است

که بر حصص زیر مجموعه‌اش صدق کند. مرحوم عراقی در این باره می‌نویسد:

«و الظاهر أنّ المراد من الجنس ليس بمصطلح المنطقيين، كيف، و إطلاق المطلق على النوع و الصنف بل الأشخاص بلحاظ الحالات كالتأثر على المنار.

بل المراد من الجنس في المقام مطلق ما كان سنخ الشيء المحفوظ في ضمن قيود طارئه على الشيء من دون فرق بين كون السنخ المزبور [موجودا] في ضمن وجودات متعدّدة أو في وجود واحد محفوظ في طيّ الحالات المتبادلة.

و من ذلك ظهر أنّ الجنس في المقام ليس أيضا بمصطلح النحويين المعبر عنه باسم الجنس أو علمه المخصوص بالکلیات الصادقة على الكثيرين كما هو ظاهر»^۳

۱. مفاتیح الاصول، ص ۱۹۳

۲. کفایة الاصول، ص ۲۴۳

۳. مقالات الاصول، ج ۱، ص ۴۹۱

۲. درباره عدم اطراد (مانعیت اغیار) گفته شده است که این تعریف شامل «من»، «ما» استفهامیه هم می‌شود چرا که این کلمات بر هر فرد به نحو بدلی صدق می‌کند.
و درباره عدم انعکاس (جامعیت افراد) گفته شده است که این تعریف شامل اسم جنس نمی‌شود (به بیانی که خواهیم آورد) در حالیکه اسماء اجناس هم مطلق‌اند.
در این باره سخن خواهیم گفت.

۳. شایع یعنی یک مفهوم کلی که می‌تواند مفاهیم کلی دیگری (که جزئی اضافی هستند) را در خود مندرج کند. مثلاً انسان که یک مفهوم کلی است و شامل انسان سفید (جزئی اضافی)، انسان سیاه و ... می‌شود.
مرحوم صاحب قوانین این مطلب را چنین مطرح می‌کند:

«المطلق على ما عرفه أكثر الأصوليين: هو ما دلّ على شائع في جنسه، أي على حصّة محتملة الصّدق على حصص كثيرة، مندرجة تحت جنس ذلك الحصّة، و هو المفهوم الكلّي الذي يصدق على هذه الحصّة و على غيرها من الحصص، فيدخل فيه المعهود الذّهني، و يخرج منه العامّ و الجزئي الحقيقي و المعهود الخارجی»^۱

توضیح:

۱. مطلق یک «حصه از مفهوم کلی» است. [حصه کلی است که تقید به قید در آن دخیل است ولی قید دخیل نیست]

۲. پس مطلق، یک حصه (مفهوم کلی مقید به امکان انطباق بر افراد و حصص جزئی اضافی) است که زیرمجموعه آن حصه‌های جزئی اضافی قرار می‌گیرند (و آن حصه‌های جزئی، تحت جنس آن مفهوم کلی‌اند) به این صورت که می‌توان آن حصه را بر آن حصص بار کرد (انسان سفید، انسان است) پس نسبت به همه حصص و همه افراد شیوع دارد.

۳. با این تعریف «عام» از تحت تعریف خارج می‌شود (چرا که نمی‌شود گفت: زید انسان‌ها است) و جزئی حقیقی هم از تحت تعریف خارج می‌شود (چرا که «زید» دارای حصص نیست) و «آنچه ال عهد دارد» هم از تحت تعریف خارج است (چرا که وقتی می‌گوییم: «زید و عمرو و بکر جاءوا و الرجال - همان سه نفر - ماتوا، الرجال دارای حصص نیست)

^۱ . القوانين المحکمة، ج ۲، ص ۱۷۸

ما می‌گوییم:

آنچه ما در شرح عبارت قوانین مطرح کردیم، از کلام شیخ انصاری هم قابل استفاده است. ایشان در شرح تعریف مشهور می‌نویسد:

« فالمراد بالموصوله بقرينة الصلة - مضافا إلى وقوعه في مباحث الألفاظ - هو اللفظ الموضوع والمراد ب «الشائع» - على ما يظهر من التفسير - هو الكلّي المأخوذ باعتبار إضافته إلى قيد ما، فإنّ ذلك هو المعهود من لفظ «الحصة» و بذلك يخرج ما دل على الماهية الغير الملحوظة عن الحدّ، فإنّها لم يلاحظ فيها الإضافة إلى شيء كاسم الجنس.^۱»

توضیح:

۱. مراد از ما (در ما دل علی شائع فی جنسه)، «لفظ وضع شده» است
۲. مراد از شائع، کلی است که می‌تواند همراه با قيد باشد
۳. چرا که اگر ماهیت را با قیدما لحاظ نکنیم، از تحت تعریف و حد خارج است.
۴. و لذا اسم جنس چون فقط ناظر به ماهیت است و هیچ حصه و فردی برای آن لحاظ نشده است، مطلق نیست.

ما می‌گوییم:

❖ الف) به نظر می‌رسد علت اینکه در کلمات اصولیون، به جای «کلی طبیعی» (یا مفهوم کلی)، از تعبیر حصه استفاده شده است، آن است که:

۱. حصه، در کلمات حکما (تا آنجا که به این بحث مربوط است) به معنی آن مفهوم کلی است که مقید به یک قیدی شده است ولی تقید به آن قيد در آن لحاظ شده در حالیکه اصل قيد در آن لحاظ نشده است. به عبارت دیگر: اگر «حيوان» بدون هیچ قيد و تقیدی لحاظ شود، مفهوم کلی (یا به تعبیر اصولیون کلی طبیعی) است. ولی اگر «حيوان مقید به ناطق، در حالیکه ناطق هم در آن لحاظ شده است»، لحاظ شود این همان انسان است ولی اگر «حيوان در حالیکه تقید به ناطق دارد ولی قيد ناطق در آن لحاظ نشده است»، لحاظ شود، در این صورت «حصه حيوان» (آن حصه‌ای از حيوان که در ضمن انسان است) موجود شده است.

پس «حصه» آن مفهوم کلی است که در ضمن «کلی مقید» موجود است.

^۱ . مطارح الانظار، ج ۲، ص ۲۴۱

۲. حال: اصولیون چون رابطه مطلق و مقید را رابطه دو مفهوم کلی می‌دانند (و مقید هر نوع که لحاظ شود، کماکان یک مفهوم کلی است)، خواسته‌اند بگویند:

مفهوم کلی از آن حیث که دارای مصداق خارجی است، مطلق نیست بلکه از آن حیث که زیر مجموعه آن، مفاهیم کلی دیگری که جزئی اضافی او (بقر و انسان برای حیوان) هستند، مطلق است. پس مطلق، حصه حیوان است که در ضمن حیوان ناطق، حیوان ساهل و ... موجود است.

۳. پس اصولیون به این جهت از تعبیر حصه استفاده کرده‌اند که می‌خواهند رابطه مطلق (حصه کلی) و «مقیدهای آن مفهوم کلی» را لحاظ کنند.

پس مقیدها (انسان و بقر) عبارتند از «حصه کلی + قید» (انسان = حصه حیوان + ناطق / حمار = حصه حیوان + ناهق) و به همین جهت حصه حیوان در همه مشترک است. پس:

مطلق عبارت است از مفهومی که جامع بین حصه‌های یک کلی طبیعی است (حصه حیوان در ضمن انسان / حصه حیوان در ضمن بقر و ...) و می‌توان گفت (چنانکه شیخ انصاری فرموده بود) مطلق، «حصه حیوان در حالیکه تقید به قیدما دارد» است که مصادیق آن حصه‌های حیوان است که در ضمن مقیدها موجود است.

پس: مطلق، مفهوم کلی نیست بلکه «حصه کلی در حال تقید به قیدما» است.

پس وقتی می‌گوییم حیوان مطلق است، مرادمان قدر جامع بین «حصه حیوان موجود در انسان» و «حصه حیوان موجود در بقر» و ... است.

۴. با توجه به آنچه گفتیم و اگر این تعریف را بپذیریم، می‌توان گفت:

(الف) مفهوم زید و عمرو و ... (مفهوم آنچه در خارج تشخیص دارد)، یک مفهوم کلی است (چرا که همه مفاهیم کلی هستند) و لذا «زید جوان» و «زید پیر» دو مفهوم‌اند که از «حصه زید + جوانی» و «حصه زید + پیری» تشکیل یافته‌اند و لذا مفهوم زید اگر به معنای «حصه زید در حالی که تقید به قیدما دارد» لحاظ شود، مطلق است.

(ب) اسماء اجناس هم مفاهیم کلی‌اند که قابلیت آن را دارند که «حصه‌های مختلفی» از آن لحاظ شود.

(ج) مفهوم‌های همراه با «ال» عهد خارجی (الرجل در حالیکه مراد رجلی است که دیروز در خیابان دیده‌ایم) هم قابلیت حصه‌گیری دارند. چرا که «الرجل» در این صورت یک مفهوم کلی ذهنی است که حصه‌های متعدد دارد و بر «الرجل + ایستادن» و «الرجل + نشستن» صدق می‌کند.

از آنچه گفتیم روشن می‌شود که مصداق انسان - مثلاً - اگر کلی طبیعی باشد، زید و عمرو هستند. ولی مصداق (جزئی اضافی) «حسه انسان در حالیکه تقید به قیداً دارد»، در ابتدا «حسه انسان + مردانگی» و «حسه انسان + زنانگی» است و البته در مرحله بعد زید و عمرو و بکر چون مصداق «حسه انسان + مردانگی» هستند، مصداق «حسه انسان + تقید به قیداً» (یعنی مطلق) هم می‌شوند.

۵. با توجه به اینکه گفتیم روشن شد که مراد از شایع «فرد مردّد» نیست تا اشکال شود که این تعریف فقط بر «اسم نکره» صادق است (چرا که نکره، بر فرد مردّد صادق است و فرد مردّد تنها ناظر بر اطلاق بدلی است و شامل اطلاق شمولی که از اسم جنس فهمیده می‌شود، نمی‌گردد)^۱

❖ (ب) برخلاف آنچه خواندیم که تلاش می‌کرد مطلق، را اصطلاحی در علم اصول معرفی کند، برخی از بزرگان نوشته‌اند که مطلق در علم اصول فقه به معنای مطلق در ادبیات عرب است و به معنای «ارسال» (رها کردن) است. «و کیف کان فالظاهر انه ليس لهم اصطلاح جديد في ذلك و انما المراد بالإطلاق عندهم هو المعنى اللغوي أعني به الإرسال فالمطلق عندهم حينئذ هو المرسل الذي لم يقيد بشيء مما يكون قابلاً للتقييد به و عليه فلا يترتب على التكلم في التعاريف بالنقض أو بعدم الطرد أثر أصلاً»^۲

ما می‌گوییم:

مطابق آنچه مرحوم نایینی می‌فرموده است، «مطلق، مفهوم غیر مقید است در جایی که امکان قید هست» و مطابق این تعریف، رابطه «مطلق و مقید»، رابطه عدم و ملکه است در حالیکه اولاً ظاهراً در معنای مرسل (و رها شده) در مفهوم عرفی و لغوی، «در جایی که امکان قید هست» لحاظ نشده است.

و اگر بگوییم که در مفهوم عرفی مطلق هم، این قید ملاحظه شده است، در این صورت کسانی که رابطه مطلق و مقید را متضادین و یا متناقضین می‌دانند (چنانکه به اقوال آنان اشاره خواهیم کرد) اصطلاح اصولی غیر از معنای عرفی ارائه کرده‌اند.

سخن امام خمینی:

حضرت امام ابتدا به تعریف مشهور اشاره کرده و سپس ۲ اشکال را بر آن وارد می‌کنند:

«قد عرف المطلق بأنه ما دلّ على شائع في جنسه، و المقيد بخلافه

و یرد علیه:

^۱ . ن ک: اجود التقریرات، ج ۲، ص ۴۱۳

^۲ . اجود التقریرات، ج ۱، ص ۵۱۵؛ ایضاً ن ک: اصول الفقه (مظفر)، ص ۱۸۴؛ تهذیب الاصول (سبزواری)، ج ۱، ص ۱۴۹

أولاً: بأنّ ظاهره أنّ الإطلاق و التقييد من صفات اللفظ، مع أنّ الظاهر أنّهما من صفات المعنى، و لو جعلنا من صفات اللفظ كانا تبعاً له، ضرورة أنّ نفس الطبيعة التي جعلت موضوع الحكم قد تكون مطلقة، و قد تكون مقيدة.^١

توضیح:

١. ظاهر تعریف مشهور عبارت است از اینکه مطلق را لفظی می‌داند که بر معنای شایع در جنس، دلالت دارد.

٢. اشکال اول: مطابق این تعریف «مطلق» صفت لفظ است، در حالیکه «مطلق» موضوع حکم شرعی واقع می‌شود و آنچه موضوع حکم شرعی است، معنای لفظ است.

٣. البته اگر گاهی گفته می‌شود «لفظ مطلق است»، تبعی است و به معنای لفظی است که معنای آن مطلق است.

^١ . مناهج الوصول، ج ٢، ص ٣١٣